

A MANERA DE BALANÇ DEL FÒRUM

Ricard Salvat

PER A JOSEP MARTÍ GÓMEZ, AMB AGRAÏMENT I ADMIRACIÓ.

Naturalment, no és gens fàcil d'establir el balanç d'un fet tan complex com el Fòrum Universal de les Cultures. En el moment d'escriure aquestes ratlles encara no han passat tres mesos des que va tancar les portes aquest gran esdeveniment, tan aferrissadament criticat de bon començament com desmesuradament elogiat, sobretot per alguns, cosa que resulta tan sorprenent com inesperada per part de la gent que hi ha intervingut d'alguna manera o que l'ha organitzat. Molts dels increïbles defectes de la nostra tan particular manera de ser, del nostre comportament cívic i de la nostra manca de generositat es varen posar de manifest molt abans i al llarg dels dies del Fòrum.

Hem de confessar que, malgrat que hem vist o seguit molts actes de tot tipus a la nostra ciutat, i d'haver conegut des de diferents perspectives la manca habitual d'objectivitat i el fet de no voler valorar tot allò que és nostre, aquest element tan característic del comportament català i, molt especialment, barceloní, malgrat tots els antecedents que coneixem, ens va sorprendre extraordinàriament el to tan brutalment crític que es va fer servir, sobretot —insistim-hi— al començament del Fòrum. Val a dir que és un fet clar que els organitzadors no van saber connectar amb la ciutadania, o no ho van voler fer, i, sobretot, amb els intel·lectuals de Barcelona. Especialment, amb els d'expressió catalana. Més encara, podríem dir que hi va haver un buscat oblit d'una gran part d'escriptors, intel·lectuals i artistes que, des de sempre, han elegit el català com a vehicle de realització. Si es van valorar alguns creadors o intel·lectuals barcelonins, es va tendir a fer-ho dels barcelonins d'expressió castellana. Això va comportar que tota una sèrie de persones absolutament determinants en els àmbits de la cultura essencialment catalana fossin menystinguts, quan no absolutament oblidats. Diuen que una cosa semblant ha succeït després a la Fira Internacional del Llibre de Guadalajara. Allò que alguns ja anomenen la «síndrome del CCCB» va fer estralls en la programació dels diàlegs, dels espectacles, dels col·loquis... Cada cop queda més clar que, per a alguns programadors culturals de Barcelona, la gent que ha elegit el català com a mitjà fonamental d'expressió està considerada com a provinciana, com a resclosida o de tercera, sinó de cinquena fila.

Abans de seguir endavant, potser és convenient de recordar, a grans trets, la història mateixa del Fòrum. Una història mal girbada, i ja potser d'inici mal plantejada, feta de tota mena de contradiccions i d'inquietants anades i vingudes per part dels partits en el poder. Al març del 1996, Pasqual Maragall, aleshores alcalde de Barcelona, proposa que la ciutat sigui la seu d'un gran esdeveniment cultural. Després de diverses reunions, el 26 de desembre de 1996 Maragall, Jordi Pujol, Joan Clos, Narcís Serra, Joan Antoni Samaranch i Federico Mayor Zaragoza, aleshores

director general de la UNESCO, comencen a tirar endavant el que ells anomenen «Fòrum Universal de les Cultures». El 25 d'abril de 1997, el consell plenari de l'Ajuntament de Barcelona n'aprova la posada en marxa. Se'n va crear una oficina municipal. Se'n va nomenar un conseller delegat, Jaume Sodupe, que venia *a priori* a resoldre la primera crisi creada per la renúncia, anunciada per sorpresa, d'Enric Truñó. Cap al final del 1999, es va començar a dir que se l'apartava del càrrec. Finalment, això es va dur a terme i es va buscar amb pressa un gestor de reconeguda solvència i que fos, sobretot, allò que els polítics convenien a anomenar «persona de consens». Parlem de Josep Caminal. Abans de l'estiu es van fer les sessions «de fotos» entre aquest futur conseller delegat i l'alcalde Clos. De la mateixa manera que un dels grans enemics del Fòrum ha estat haver anat dient i gairebé assegurant que hi acudirien cinc milions de visitants, pensem que va ser una errada greu per part del nostre alcalde voler-se «fer la foto», com diuen els polítics, amb un professional abans que acceptés el càrrec, quan encara s'ho estava pensant i estudiant. Sembla que Caminal va estudiar tot el projecte durant l'estiu i cap al setembre va dir que no hi veia viabilitat, al Fòrum. Això va ser un cop molt baix per a l'empresa que ens ocupa. Es va obrir una crisi molt pregonada i, finalment, es va pensar que s'havia de buscar una estructura més sòlida, més definida, mirant que quedessin molt clars els papers polítics i els que haurien de ser exclusivament de gestió, i es va delimitar més encara la figura del director general. Per a aquest càrrec es nomenà Jordi Oliveras, que, per sort, va ser la persona que, a partir de totes aquestes crisis, va arribar fins al final. Oliveras preparà el terreny, feu neteja de personal considerat no vàlid, mirà de rellançar i donar un cert prestigi al Fòrum, i preparà el camí i l'espai perquè hi entrés un càrrec polític. Quant a aquest càrrec polític, tothom es va posar d'acord que no es podia elegir precipitadament i, sobretot, que no es podia permetre que fos objecte de les habituals crítiques desmesurades. Com diuen també els mateixos polítics, era un càrrec que «s'havia de blindar». El càrrec de conseller delegat, un cop definides les delimitacions polítiques, el va acceptar Jaume Pagès, antic rector de la UPC, també un home de consens com Caminal, que té a favor seu el rellançament i la neteja d'imatge de la UPC, haver impulsat la construcció de la planta Fotovoltaica del Llobregat i el Parc Tecnològic del Vallès. Mentrestant, aquestes anades i vingudes, i el fet d'adonar-se que l'esdeveniment era molt important, possibilità que el PP hi volgués ser molt present en la direcció. Això comportà que es creés la figura d'un director general adjunt i que s'hi nomenés, per al càrrec, el gran periodista Tomàs Cuesta, un home molt sensible a la cultura, coneixedor dels països d'Àsia i Àfrica, del món de la diplomàcia i de les ambaixades, i creador de la delegació a Catalunya de *La Razón*. Contràriament al que tots esperàvem, la seva gestió va ser molt positiva. Quan el PP va perdre les eleccions, aquest càrrec es va esvanir. Una decisió difícil d'entendre i d'acceptar.

En el transcurs d'aquest panorama massa general, cal recordar unes quantes dates: 12 de novembre de 1997, la 29a Conferència General de la UNESCO accepta per unanimitat el projecte, per la qual cosa el Fòrum es convertí en un esdeveniment de dimensió globalitzadora; 18 d'agost de 1999, José María Aznar, Jordi Pujol i Joan Clos signen un conveni de col·laboració per tirar endavant el Fòrum; 17 de març de 2000, Koichiro Matsuura substitueix a la UNESCO Federico Mayor Zaragoza i de seguida fa possible un consorci conjunt de col·laboració entre la UNESCO i el Fòrum.

El pressupost assignat l'any 2000 és de tres-cents milions d'euros. El 3 de setembre de 2001

*Miniatures, dels Ballets de Monte-Carlo, dirigits per Jean-Cristophe Maillot.
Aquest espectacle va formar part de la programació del Fòrum 2004.
Es va representar del 15 a 18 de setembre al Teatre Nacional de Catalunya.
(Ballets de Monte-Carlo)*

en abandonar Caminal entra Ferran Mascarell com a director del projecte, que deixarà el càrrec a Jordi Oliveres el 12 de febrer de 2001.

El Fòrum ha treballat o s'ha predicat en quatre formats diferents. El format de l'esplanada (allò que els coneixedors en diuen «la Plaça»), aquelles tretze famoses hectàrees sobre les quals ens han recalcat que s'ha fet la segona plaça més gran del món després de la de Tian An Men. Per nosaltres, aquesta voluntat de dimensió de rècord Guinness que tenen els nostres polítics ens fa molta tendresa, perquè, en el fons, ens resulta d'un provincianisme fora de mesura. Per aportar tota l'activitat de la Plaça es nomenà Manuel Huerga, que després fou substituït per Pere Piñol, que, al nostre entendre, va dur a terme una feina admirable, com després es veurà.

El segon format és el Festival de les Arts o Fòrum Ciutat, que inclogué l'esdeveniment del Grec i la programació dels teatres de la ciutat. D'aquesta dimensió s'encarregà Borja Sitjà. També hi va haver el gran format de la sèrie Exposicions. Cinc, potser sis, de gran importància a l'interior del Fòrum, i les vint-i-tres de fora. D'aquesta dimensió, se n'ocupà amb un encert admirable Imma Mora. I, finalment, el format Diàlegs, que també aconseguí fites molt importants. Malgrat que, de diàlegs, n'hi va haver una oferta excessiva, l'excés, en part, es va fer tolerable gràcies a un sentit de l'organització considerable i de la tria de les personalitats. En aquesta dimensió, va

quedar molt clar que s'hi anava molt pels grans noms, les grans estrelles de la política i de la vida cívica o cultural. Després alguns van fallar, Saramago, Susan Sontag, Günter Grass, Noam Chomsky, Naomi Klein, Jose Bové, però, amb tot, aquesta esfera va ser una de les més encertades del Fòrum. L'absència de les personalitats esmentades revela el contingut ideològic que acabà tenint l'esdeveniment.

En els primers resums d'urgència, *La Vanguardia* va publicar un interessant article de Núria Ecur titulat «Salven las ideas». L'articulista va consultar, per escriure'l, catorze personalitats de la cultura i deduí que tothom dedicava grans aplaudiments als diàlegs, i va fer crítica de «la poca capacidad para sintonizar con la ciudadanía»:

En cuanto a los errores cometidos, los consultados no han sido tan unánimes. Hay de todo. Desde quien lamentaba que muchas actividades no hubieran sido gratuitas —el dramaturgo Sergi Belbel—, hasta quien les achacaba mal entendimiento con los vecinos —Eva Fernández, presidenta de la FAVB—. Pero dos reproches destacan por encima del resto: poca capacidad para sintonizar con la ciudadanía y suscitar excesiva expectativa al cifrar el número de visitantes posibles en torno a los 5,5 millones, «cuando simplemente dos ya era un éxito», como apuntaba el presidente del Gremi d'Hotels de Barcelona, Jordi Clos.¹

Creiem oportú de dir que ens va sorprendre que en el número de juliol de la revista *Letras Libres* dos escriptors residents a Barcelona (el xilè Rafael Gumucio i la veneçolana Ana Nuño) fessin una crítica tan implacable, com potser lúcida, d'un esdeveniment que acabava pràcticament d'inaugurar-se. Rafael Gumucio, en l'article subtítulat «Instantáneas del Fòrum. El Ikea de las ideas» hi escrivia:

No es una Olimpiada, no es una exposición universal, no es una manifestación contra la globalización, no es una conferencia, no es una exposición itinerante. ¿Qué es el Fòrum? Su indefinición es parte de su esencia. No responder, flotar en el limbo de las buenas intenciones. (...) Ante todo, el Fòrum de las Culturas es un proyecto urbanístico. Es la piedra angular de todo un barrio nuevo, el que limita Sant Adrià de Besòs con Poble Nou, y también una forma de transformar la planta de aguas servidas en la ciudad en un polo de desarrollo cultural y social.

Es un proyecto urbanístico, irrefutablemente audaz y vanguardista, y es también un experimento de una nueva ciencia llamada «gestión cultural», que tiene en Barcelona su mayor centro de propagación mundial. Se trata de hacer que la cultura sea un buen negocio, uniendo todo lo que el arte conceptual y las instalaciones han creado en los últimos treinta años con todo lo que la publicidad, el diseño y el *marketing* han avanzado en estos tiempos. O sea, que Marcel Duchamp, en vez de escandalizar, sea patrocinado por una empresa fabricante de urinarios, y que la sopa Campbell's sea más ágil y pase a llamarse sopa Warhol.²

No creiem oportú, ni ho volem fer, d'entrar en disquisicions amb els senyor Gumucio i la senyora Nuño, però sorprèn el seu to de rebentada *a priori*. Quan algú afirma que «el Fòrum tiene la misma profundidad ideológica que un niño de seis años de esos que le escriben al viejo pascuero, al Papa o al secretario general de la ONU: ¿Por qué en el mundo hay guerras? ¿Por qué no nos queremos todos y somos todos hermanos? ¿Por qué discriminan a los que tienen la piel de otro color?»³ etc., resulta inacceptable que el que és una crítica adequada a l'espai «Les 141 preguntes» es vulgui aplicar al fet que tot el Fòrum va tenir aquesta característica excessivament infantiloides (un lector de fora de Barcelona així ho podia deduir).

Evidentment, l'escriptor sud-americà resident a Barcelona no devia assistir ni als diàlegs, ni a les exposicions ni a la majoria de les representacions teatrals. Com ja hem assenyalat abans, el nivell dels diàlegs va ser altíssim i van tenir una organització exemplar. Per exemple, els que varen versar sobre immigració foren apassionants. Com també ho van ser els dedicats a la qüestió de les religions. I encara en posariem algun més. Però nosaltres, i ateses les característiques de la revista ASSAIG DE TEATRE, crec que hem de comentar fonamentalment els espectacles, encara que també volem fer referència a les exposicions, sobretot pel caràcter renovador i arriscat que van tenir-ne la majoria.

Tornant al comentari de *La Vanguardia*, tothom ha coincidit que d'entre les errades claus del Fòrum s'havia de comptar l'excés d'oferta d'espectacles i de diàlegs. De tot hi va haver i sempre massa. Però, mentre els diàlegs, com hem dit, varen mantenir un nivell mitjà força alt, el nivell dels espectacles va ser molt irregular i s'hi van poder veure treballs inacabats (sobretot els provinents de Catalunya). A més, en el marc de les propostes escèniques, varen passar alguns fets absolutament inacceptables. D'alguns, en parlarem més endavant. D'altres, potser no val la pena de fer-ho. Però el fet de programar dos cops Carlinhos Brown i repetir alguns artistes d'anteriors edicions del Festival Grec va demostrar que la gestió cultural estigué massa condicionada pels interessos familiars i personals d'algun dels responsables del Fòrum.

L'apartat dels espectacles s'hauria de dividir en dos aspectes fonamentals: els que seguien les línies ideològiques del Fòrum i els que simplement hi eren seguint el criteri dels festivals Grec anteriors, una mica per fer una mena de supermercat de l'espectacle. L'excés de propostes no solament va perjudicar les diverses i riques realitats escèniques, sinó també, i sobretot, els pocs teatres que no foren elegits pels gestors culturals de l'esdeveniment. Les sales alternatives que no entraren en el joc (a les quals no se'ls va permetre de participar-hi) ho varen tenir molt difícil a l'hora de defensar una programació interessant i arriscada enfront d'una constel·lació d'espectacles tan massiva i que tenia tanta publicitat. Totes elles es federaren i presentaren una alternativa que no va servir més que per poder-se donar el plaer de denunciar una situació de greu injustícia.

Ens referim a l'operació «La Torna del Grec», que va reunir en un esforç comú la programació dels espais Sala Muntaner, Nou Tantarantana i Versus Teatre. Com deien els directors d'aquestes sales en el programa que van fer conjuntament: «Anomenem aquesta proposta "La Torna" perquè creiem que és una torna a la sensibilitat, l'humor i la intel·ligència del públic. D'altra banda, "La Torna" encara és un dels millors referents del teatre català i el seu esperit de llibertat i independència.»

Podríem parlar, fonamentalment, de les propostes que, al nostre entendre, sí tenien relació amb els grans temes del Fòrum. Per una banda, els espectacles interculturals o de temàtica relacionada amb la immigració. En aquest sentit (en alguns casos, ja ho hem fet en aquestes planes, juntament amb altres col·laboradors) caldria destacar les grans aportacions *I la Galigo*, de Robert Wilson; *The children of Heracles*, de Peter Sellars; *Loungta, les chevaux de vents*, de Théâtre Zingaro; *Tierno Bokar*, de Peter Brook; *Amnèsia de Fuga*, de Roger Bernat; *La memoria del vino*, d'Enrique Vargas; *Morir a Bagdad*, de Josep Rodri; *NND/Galili Dance*, del grup For Heaven's Sake; *Urbs#1 / càsting*, d'Àngels Margarit; *Trujeja Prá Nöis Chorá*, de Verve Companhia de Dança; sense descuidar aspectes de *Tarantos, el musical*, d'Emilio Hernández. Sobre el paper, va ser un encert incloure-hi *Forasters*, de Sergi Belbel. Una altra cosa fou el buscat resultat comercial d'un espectacle disposat

a fer totes les concessions, fins a les més inacceptables en un teatre nacional. Fins i tot s'hi podria incloure *La Celestina*, atesa la situació de jueu convers de l'autor i la quantitat de coincidències entre els mons jueu i cristià, però sembla que aquesta dimensió no va interessar Robert Lepage.

Al costat d'aquest apartat coherent i força rigorós, podríem considerar l'experimentalista, de renovació o simplement d'alt nivell artístic. En aquest apartat, hi trobaríem *Für die Kinder von gestern, heute und morgen*, de Pina Bausch (Tanztheater Wuppertal) i *Iris. Une fantasia austère pour un monde moderne en vrac*, de Philippe Decouflé, o *Forbidden Christmas or The Doctor and*

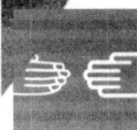
Forum Ciutat

Pablo Neruda – Mikis Theodorakis
Palau de la Música Catalana
14 de juny del 2004

**Oratori
Canto general**

barcelona ad libitum s.a.

PALAU DE LA MÚSICA CATALANA
BARCELONA

BARCELONA AD LIBITUM S.A.

Programa de l'Oratori Canto general, de Mikis Theodorakis basat en l'obra poètica de Pablo Neruda. Aquesta proposta es va estrenar el 14 de juny al Palau de la Música Catalana, dins la programació del Fòrum Ciutat.

the Patient, de la Baryshnikov Dance Foundation, *To you the birdie!* (*Phèdre*), d'Elizabeth LeCompte, i *Miniatures*, de Les Ballets de Monte-Carlo (Jean-Christophe Maillot).

Un tercer apartat el podem dedicar a la dimensió política, amb la presència de *Gènova 01* (de Fausto Paravidino) dirigit per Carme Portacelli; *Homenatge a Catalunya*, de Pablo Ley i Allan Baker, dirigit per Josep Galindo, i, d'alguna manera, *La plaça del diamant*, de Mercè Rodoreda, dirigida per Joan Ollé, *La Santa Joana dels escorxadors*, de Brecht, en la versió d'Àlex Rigola, *1714-Món de guerres*, d'Albert Mestres, dirigit per Ramon Simó; i sense descuidar *Morir a Bagdad*, que s'està convertint en un espectacle de referència, malgrat que cap dels seus components procedeix de l'estricta món professional entès en el sentit tradicional de l'expressió.

A propòsit del determinant espectacle *Gènova 01*, creiem necessari fer referència a un article de Juan Carlos Olivares, atesa la penetrant capacitat d'anàlisi que té el seu treball i per saber posar en evidència les repetides i molt greus contradiccions del Fòrum:

L'estrena de *Gènova 01*, una obra i un espectacle amb un alt nivell de compromís, ha complicat la candidatura guanyadora al «Muntatge més Fòrum». Als aficionats a la paradoxa els podria interessar l'estrena d'un espectacle que participa en el programa oficial del Fòrum amb uns protagonistes socials i un posicionament ideològic que a Barcelona s'han pronunciat obertament en contra del Fòrum. I aquí el tenim ocupant l'escenari del Teatre Grec, superant amb èxit la contradicció.⁴

Després ja vindria la dimensió del teatre «supermercat» o, continuant l'orientació malintencionada de Gumucio, la dimensió «Ikea», en què hi cabia tot, tingués qualitat o no, tingués sentit fer-ho o no. *Orestíada*, d'Èsquil, dirigida per Mario Gas, *Yó, Claudio*, de Robert Graves, dirigida per José Carlos Plaza, *El fantàstic Francis Hardy*, de Brian Fiel, dirigit per Xicu Masó, *El rei Lear*, segons Calixto Bieito, *Giulio Cesare*, de Haydn, en la versió de Herbert Wernicke al Liceu, *Josafat*, a partir de Prudenci Bertrana i segons Pau Guix, *El rey se muere*, de Ionesco, segons José Luis Gómez, *Bagdad Café*, de Percy i Eleonore Adion, *Cómo casas*, d'Ernesto Collado, *Esquena de ganivet*, de Miquel Àngel Raió i Pep Tosar, etc.

Dubtem sobre el fet si val la pena de considerar una cinquena dimensió que seria la del teatre català. Volem fer-ho, malgrat tot. Hi va haver molt poc teatre català, i, per cert, gens ben triat. El teatre que es va escollir sembla que no va tenir gaire bon tracte per part de l'organització. Gairebé tothom es queixa del mateix: reducció del pressupost inicialment pactat i canvis de tota mena a darrera hora. Les propostes foren *Esthetic Paradise*, de Victoria Spunzberg, dirigida per Carol López, *Fortuna accidental*, de Manuel Dueso, i les ja mencionades *Santa Joana dels escorxadors*, el molt important text *El guardador o El fantàstic Francis Hardy*, *Calígula*, *Forasters* i *El rei Lear*. Com es veu: molt pocs autors catalans, cap autor dels considerats clàssics per nosaltres, cap autor de llarga trajectòria i cap novetat o risc en els textos, a excepció del desafiament que comporta sempre posar en escena *El rei Lear*. Encara que figurava com a espectacle català, *Cova Cor-tàzar* no es pot considerar de cap de les maneres un espectacle parlat en la nostra llengua. En aquesta dimensió de calaix de sastre es varen produir alguns fets que creiem inacceptables. El més greu de tots fou la presentació de l'*Orestíada*, que s'anunciava com a obra d'Èsquil, quan de fet era un trossejament del text fet, ho suposem, per Mario Gas, i acceptat pel traductor Carlos Trias. Mai no s'anunciava com l'*Orestíada* de Trias i Gas a partir d'Èsquil. Curiosament, en la nota no signada del programa de mà es diu:

L'*Orestíada*, formada per tres tragèdies, *Agamèmnon*, *Les coèfores* i *Les eumènides*, va ser representada per primera vegada l'any 458 aC. Èsquil —que tenia 67 anys quan va ser estrenada— hi parla dels grans temes essencials de l'ésser humà: la lluita de poder; les passions, la traïció, la guerra... i, sobretot, la justícia.

La dimensió «justícia» no es podia veure enlloc, perquè *Les eumènides* va ser absolutament escamotejada. Dit ben clarament, *Les eumènides* no es va representar; i un dels actors es va dedicar a explicar-nos a la manera de *Reader's Digest* l'argument de *Les eumènides* que, com tothom sap, és un dels textos més valents, arriscats i, fins i tot, políticament desvergonyits de tota la història del teatre. Realment els gestors culturals del Fòrum creuen que el públic de Barcelona no té dret d'una vegada per totes a veure l'*Orestíada* completa? Tan fàcil com hauria estat posar-hi un altre títol i no crear falses expectatives en el públic.

Voldríem recordar una altra dada. The National Theatre, el 1981, sota direcció de Peter Hall i versió de Tony Harrison, va representar *The Oresteia*, en programació habitual de la casa. L'espectacle durava més de cinc hores. Aquí a Barcelona, en programació de gran esdeveniment cultural, no arribà a dues hores.

Potser cal que tots plegats recordem que *Les eumènides* ja va ser representada a París el 1896, separades del context de la trilogia. Antoine ho va dur a terme al Théâtre Odéon. Davant d'aquest fet, no podem deixar de preguntar-nos: no tenia dret Barcelona a conèixer *Les eumènides*, una obra que fa cent vuit anys París va tenir la sort de veure completa, representada com una obra independent i amb tota la seva grandesa? També cal recordar que la trilogia completa es va representar a Itàlia, encara que primer es féu a Iugoslàvia, el 1972, sota la direcció de Luca Ronconi. Durant els anys setanta i vuitanta alguns dels més grans directors europeus van tenir com a fita muntar aquesta trilogia completa. El gran Peter Stein, per posar un exemple, el 1993 la va representar íntegrament al teatre romà d'Ostia Antica (el final de *Les eumènides* coincidía amb l'arribada de l'alba). Aquest espectacle es va representar per tot el món. A Moscou la va representar la mítica companyia de l'Exèrcit Roig. Si la memòria ens és fidel, a l'Expo de Lisboa també hi va arribar, aquesta versió. No era el Fòrum el moment adequat per intentar una proposta semblant? Si el Fòrum no possibilitava fites culturals com aquesta, qui las podrà possibilitar després? També volem considerar que la primera part de la trilogia, o sigui, *Agamèmnon*, es va representar el 1900 sota la direcció de Max Reinhardt, en una edició de la qual tingué cura, pel que fa als aspectes filològics, U. Von Wilamowitz. En la versió que vàrem veure al Grec, dins dels actes del Fòrum, vàrem tenir la impressió que la versió, que sonava extraordinàriament bé, no estava acurada quant a termes filològics. Ben al contrari. Sabem que hi va haver un projecte de muntar-la completa i en català. Hi hauria hagut dues possibilitats: o muntar-la de manera íntegra sota la batuta d'un sol director; o que tres o quatre directors, de tres generacions diferents, s'encarreguessin, cadascun d'ells, d'una de les parts del tríptic. Més encara, es pretenia de fer una mena de tetralogia tot representant *Ifigènia a Aulis*, abans de l'*Orestíada*. Aquest projecte, que havia de ser en català, va ser presentat als responsables del Fòrum. Va semblar, durant cinc o sis mesos, que l'acceptaven. Finalment, es va preferir la versió que es va fer al Grec. O sigui, es va representar en castellà i clarament trossejada. Fa dos anys, va passar una cosa semblant. El mateix equip que aquest any presentava l'*Orestíada*, va presentar una tetralogia sobre la família d'Èdip, composta per *Els set contra Tebes*, *Antígona*, *Èdip rei* i *Èdip a Colonos*. També en aquella ocasió es

Xicu Masó a El guaridor. El fantàstic Francis Hardy, de Brian Fiel, dirigida pel mateix Masó. Es va programar dins el Fòrum Ciutat i es va poder veure al Teatre Romea del 3 al 26 de setembre de 2004.
(David Ruano)

va preferir un projecte similar; que reduïa considerablement el risc d'aquesta proposta. Aquella vegada, però, com a mínim, es va representar un tros d'*Èdip a Colonos*, una de les obres més oblidades, com *Les eumènides*, del repertori grec. També, aleshores, el projecte de la tetralogia era en català.

Francesc Massip, amb la seva valentia habitual, va escriure que el Grec era molt «garrepa» amb el teatre del país i «pròdig» amb la resta, després d'analitzar el fenomen de l'«altre Grec» al qual ja ens hem referit:

Amb el Grec inflammat de Fòrum, enguany hi ha sales que s'han quedat al ras i, posats a passar la mà per la paret de l'estiu, s'han empescat una torna que, segons l'autor de la pensada, Ever Blanchet (Versus Teatre), vol ser un homenatge a Els Joglars. És clar que *La torna* va afegir a la mercaderia del garrot vil de Puig Antich per dissimular la seva dimensió política; mentre que la present és una generosa propina que tres sales alternatives fan a un festival garrepa amb el teatre del país i pròdig amb la resta. En tot cas, no són cap *off*, com els han batejat cínicament el poc munífic director del Grec, perquè d'apagats no en tenen res i estan en *on* i fins i tot en *in*: fora del Grec, sí, però a tota marxa en el vaixell teatral de la ciutat. Doncs bé, el regal procedeix de tres espais situats a les trinxeres que ofereix tres singulars espectacles sobre la guerra, la soledat i la neurosi política.⁵

Resulta molt revelador que un crític que va dedicar vuit articles entusiastes al Fòrum, i a qui després ens referirem també, parlés de la dimensió gens catalana de l'esdeveniment. Xavier Barral i Altet afirmava «que el català ha estat massa marginat».⁶

Creiem que dir «garrepa» i parlar només del català com a massa marginat és dir ben poc. Hi va haver un desinterès total pel teatre i la cultura de Catalunya, i el que és més greu encara és que els organitzadors sembla que volien que quedés absolutament de manifest la seva indiferència pel teatre i la cultura dels Països Catalans.

Això es podria fer extensiu a tota la programació del Fòrum. Ni el Grec ni el Fòrum han volgut resoldre un dels problemes més greus que té la programació d'aquests esdeveniments tan importants, sempre que es considerin sota la dimensió estrictament cultural. El Teatre Grec (ja ho hem escrit diverses vegades), en principi, es va crear perquè s'hi representessin tragèdies. Durant molts anys això no ha passat, ni passa en l'actualitat. La insistència en aquest tipus de consideració que alguns comentaristes catalans han fet (molt pocs) ha fet possible que en els darrers tres anys sí que s'hi hagi inclòs alguna tragèdia. Però, ens resulten escasses i, sobretot, ningú no ha fet res per recuperar el llegat de la Fundació Bernat Metge. Ara, amb el Fòrum —insistim-hi— era l'ocasió per fer-ho. El Grec no solament no representa tragèdies, sinó que, cada cop més, redueix els espectacles basats en textos literaris. El teatre de text està essent substituït en l'escenari màxim que té Barcelona durant l'estiu per la dansa, la cançó i altres tipus de propostes. Els que vàrem ser al Grec del 1976 vàrem aconseguir que s'hi representés, fonamentalment, teatre de text al llarg de tot l'estiu. En aquell moment, ni els representants del món de la dansa ni els representants de la cançó varen ser presents en les lluites i les reivindicacions de l'Assemblea d'Actors i Directors de Teatre. És lògic i molt positiu que grans representants de la dansa i de la cançó hagin entrat al Grec. Però no ho és que s'hagi anat produint pràcticament una substitució d'espectacles de teatre pels de dansa i cançó. Així estan anant les coses del món del teatre i tothom calla. I molt especialment l'Associació d'Actors i Directors Professionals de Catalunya.

Pel que fa a la recuperació de la tragèdia, encara que fora de l'espai mateix del Teatre Grec, donem com un fet molt important del Fòrum-Grec la presentació al Teatre Lliure d'*Els fills d'Hèracles*.⁷ Sociològicament, és molt determinant que algú es decidís a muntar aquesta obra. Abans hem parlat de la dificultat de dur a escena *Les eumènides* o bé *Èdip a Colonos*, però muntar una obra que difícilment ha estat mai posada en escena era un risc extraordinari que creiem que Sellars va superar amb escreix i amb un gran sentit de la imaginació. *Hèracles* és una obra gairebé impossible. I Sellars va saber fer-la entenedora. Nosaltres no tenim notícia de cap estrena d'*Hèracles*. I el text ens resulta d'una extraordinària modernitat pel fet d'estar dividit en dues parts i pel fet de com el protagonista és presentat i com actua de dues maneres radicalment diferents. També cal destacar-hi una mena de simetria narrativa molt interessant. I aquest joc d'antítesis converteix l'obra en estructuralment molt nostra, molt actual i, especialment, en l'aspecte narratiu, molt contemporània. Malgrat tot això, els directors han tingut sempre por de posar-la en escena; Sellars va saber, a més, donar-hi una lectura potser en un cert aspecte excessivament polititzada, però que encaixava perfectament amb un dels grans temes del Fòrum i del tema general de la globalització. Sellars va saber llegir l'obra (o ho va voler així) en clau del problema de la immigració. Per tant, la gran aportació que el Fòrum va fer a la forma de la tragèdia va ser aquest projecte, i també en un cert aspecte el de Robert Lapage amb *La Celestina*.

Lapage, en decidir-se a muntar *La Celestina* amb una duració superior amb la qual es munta normalment a Espanya, va fer adquirir la dimensió tràgica que el text de Rojas posseeix. Pel fet de no acabar amb la mort de Celestina, com ha succeït en tots els muntatges espanyols anteriors, i sobretot, per recuperar el pas del temps en les relacions entre els dos grans enamorats, es guanyà una lectura extraordinària i l'espectacle adquirí una dimensió molt diferent de la que normalment ha posseït en els muntatges anteriors fets a Espanya. Un altre aspecte, però, és que, quant a la posada en escena, Lepage encertés amb alguna de les seves troballes. Concretament, la mort de Calisto, absolutament sense resoldre, que algunes vegades, com fou a l'estrena madrilena, va provocar la hilaritat del públic.⁸ O bé l'aparició d'un Crist que es penja del sostre i després surt d'escena, tot escalant la complicada escenografia. Però insistim-hi, el clima tràgic es recuperava. Com també passava en la versió francesa que interpretà Jeanne Moreau i que tenia també una duració molt superior a l'habitual. Tot és qüestió de representar els textos amb la magnitud que posseeixen originàriament.

La cinquena dimensió dels espectacles del Fòrum la podríem trobar en els espectacles de carrer que van tenir lloc dins mateix del recinte del Fòrum. S'hi varen poder veure tot de propostes interessants, la majoria de les quals venien dels països d'origen. En l'obra *I la Galigo* (de fet era un espectacle indonesi), com és lògic, la gran personalitat de Wilson dominava per damunt la sensibilitat original. És ben curiós que, atesa la voluntat del Fòrum d'estar obert a tantes i tantes cultures de més enllà del mar,⁹ i, potser no gaire acceptable, que en la programació dels grans teatres no hi hagués companyies japoneses, xineses, àrabs, africanes, indonèsies, hindús. L'espectacle que més s'aproparia a aquesta dimensió seria l'excel·lent *For Heaven's Sake*, un treball admirable del grup NND/Galili Dance. Israel ens queda a prop geogràficament, però teatralment és inconegut. De fet, però, l'espectacle no procedia realment d'Israel sinó d'Holanda.

Aquesta absència del teatre dels països en vies de desenvolupament no passava dins el Recinte Fòrum: allí sí que n'hi havia, de multiculturalitat. En un sol dia es podien veure tres o quatre espectacles de procedències molt llunyanes i, en general, d'un nivell mitjà molt alt. S'hi representaren espectacles extraordinaris, fins i tot, d'inoblidables, que varen passar desapercebuts, amb alguna excepció, com ara el diari *Avui*, que en va fer un ampli resum. Voldríem destacar el treball de Francesc Massip relacionat amb aquests espectacles.¹⁰ Sens dubte, els treballs de titelles del Guangdong (Xina) van ser una aportació extraordinària i, també, l'espectacle *Jiyo*, que encara que tenia la presència d'un creador colombià posseïa uns grans elements d'autenticitat. Va ser també un encert programar *Bread & Puppet*, una gran operació nostàlgica per a alguns, i per a d'altres, encara avui, tot un descobriment. O el veritable descobriment que per a tots va representar el Circ Baobab o el Circ Romanès.

Es fa difícil parlar dels espectacles de carrer, perquè van ser-ne molts. Però sí que voldríem mencionar els que més ens varen colpir. Per exemple, els Gnawas d'Agadir (Marroc), Le Zaka (Burkina Faso), el Circus Akal Ethiopia, la companyia Isis i, sobretot, els acròbates Oulad Sidi Hmad Ou Moussa (Marroc). Sense oblidar la bellíssima proposta de Sèmola Teatre *Somnis d'una nit d'estiu*. Aquests varen tenir més veritat i un to més genuí que l'esplèndid *Jiyo*, en què succeïa una cosa semblant a la que passava amb *I la Galigo*. Davant tota la riquesa de treballs que vàrem veure-hi, vàrem pensar que, possiblement, succeirà amb el Fòrum, amb aquestes dues dimensions de l'espectacle, el que va passar amb altres esdeveniments d'ordre majoritari i de cita intercultural. Creiem oportú de recordar-ne alguns.

La Gran Exposició Universal del 1889 a París va fer possible que Claude Debussy entrés en contacte amb la infinita riquesa tonal de la música annamita. Més tard, l'Exposició Colonial Internacional del 1931, també de París, va permetre que Antonin Artaud descobrís que les danses de Bali tenien més veritat teatral i eren essencialment més «espectacle» que qualsevol de les propostes que es representaven llavors en aquella ciutat. Aquestes dues experiències unides al pas de la fabulosa òpera de Beijing l'any 1956 pel Teatre de les Nacions de París, per Munic i per altres ciutats europees constituïren tres lliçons d'humilitat per al teatre de la raça blanca.

Aquestes experiències van ser determinants i hi van haver creadors que varen saber valorar-les. Ara bé, al llarg del segle xx una sèrie d'avançats (d'*adelantados*) viatjaren a països llunyans i ens parlaren del xoc cultural que reberen.

Als anys vint, Paul Claudel va quedar fascinat amb les grans formes del teatre japonès. Als anys trenta, l'etnòloga francesa Jeanne Cuisinier es va interessar pel món de l'espectacle de Kelantan, i Carl Gustav Jung va ser també a l'Índia i va estudiar l'última riquesa del *kathākali*. Així mateix, Vsevolod Emilievich Meyerhold i la gran Margaret Mead es van sentir atrets pels teatres

Tarantos, el musical, adaptació de l'obra d'Alfredo Mañas, amb llibret i direcció escènica d'Emilio Hernández; música de Juan Gómez Chicuelo amb la col·laboració de Tomatito i arranjaments i orquestració d'Enric Palomar; coreografia de Javier Latorre. Es va estrenar el 20 de setembre de 2004 al Barcelona Teatre Musical dins la programació Fòrum Ciutat.
(David Ruano)

de «més enllà de la mar» (usem l'expressió que ha encunyat Nicola Savarese). Als anys seixanta, Jean Marie Serreau i Roger Blin continuaren i ampliaren aquests camins. I arribaren paral·lelament les lliçons de Kateb Yacine, Aimé Césaire, Wole Soyinka i, sobretot, la de Jean Genet.

Dins el Fòrum també es varen produir agradables sorpreses, com és ara l'espectacle *Libertas Libertatis*, orientat per Elena Cánova, i la imaginativa proposta de Sol Picó titulada *La diva divina i l'home bala*. Hi vàrem retrobar també el gran Al·l Victor amb l'espectacle *Drakas*, en què jugava amb un inflable que sovint semblava intel·ligent, i tantes i tantes propostes entre les quals voldríem destacar especialment els indis Papantla. Aquest ritual resultà absolutament fascinant i, tot i haver-lo vist en diversos llocs i diverses vegades, cada cop ens impressiona i ens emociona. És, en el fons, l'essència de l'espectacle i exemplifica el pas del misteri del ritus al joc teatral. Pertany al teatre que fascinà als *adelantados* a qui ens hem referit.

La sisena dimensió del festival, que no voldríem deixar de comentar, és l'escassetat d'encerts en els espectacles catalans. Hi va haver pocs espectacles catalans i no gaire reeixits, es notava que tothom treballava en condicions massa precàries. En general, amb excepció del recital de Maria del Mar Bonet, i potser *Gènova.01*, va fer la impressió que totes les propostes en llengua catalana havien tingut una ajuda mínima, la qual cosa fou un llast per al resultat final.

Aquest va ser el cas de *1714 - Món de guerres*, una concepció musical de Josep Vicent, sobre llibret d'Albert Mestres, amb música de Joan Enric Canet, Ximo Cano, Carles Denia, Josep Maria Mestres Quadreny, Ramon Ramos, Rafael Reina i Josep Vicent. Un espectacle absolutament ambiciós i ben plantejat, d'entrada, que, malgrat la qualitat última d'algunes de les músiques, d'entre les quals caldria destacar la de Josep M. Mestres Quadreny, la proposta escènica ens va resultar molt allunyada de la interessant ambició inicial. Costa d'entendre, en un context de modernitat, que es pugui separar la direcció escènica (de la qual fou responsable Ramon Simó) de la direcció artística (se'n féu càrrec Albert Mestres). Sorpren que Albert Mestres es volgués, essent ja autor del llibret, situar per damunt de Ramon Simó, un creador que té molts més anys de volada que ell en el món de l'espectacle. D'altra banda, ens qüestionem: què significa «direcció artística»? Atès el que vàrem veure sobre l'escenari, no vam saber ben bé quin significat té ni la dicotomia ni la responsabilitat d'un treball superior a la posada en escena. El text, en el seu moment, ens havia interessat molt. Però en el Teatre Grec de Montjuïc ens va semblar poc entenedor (potser perquè els autors no parlaven prou clar) i es feia difícil entendre els cantants. Sigui com vulgui, ens vàrem quedar amb una impressió estranya, potser (i això seria culpa nostra) perquè n'esperàvem molt, d'aquest treball.

D'entre els espectacles catalans, va sorprendre que aquells que havien comptat amb totes les ajudes sabessin aprofitar la gran ocasió de llançament internacional que la plataforma Fòrum comportava.

El recital de Maria del Mar Bonet va ser una prova d'això que volem destacar. La nostra gran dama de la cançó va poder comptar amb les orquestres i els músics que va voler (especialment invitats per a l'ocasió), potser massa i tot. Va resultar un recital poc diàfan, ple de massa elements, fins i tot contradictoris, i sense una veritable línia definida. Va tenir un gran director d'escena, però no va entendre que a més de posar-hi un discutible decorat *kitsch*, hauria de tenir cura de la posada de la nostra gran diva en un gran espai. ¿No calia fer amb ella el que Philippe Lericomme va fer amb Jane Birkin en l'espectacle *Arabesque*, estrenat a l'Odéon Théâtre de l'Europe al març del

2002 i vist al Grec 2003, un prodigi de posada en escena i de saviesa escènica pel que fa a saber transformar la timidesa inicial de la Birkin, una timidesa diríem que superior a la de la gran Bonet, en un dels seus grans encerts? Les grans dives s'han de saber agombolar. Caldria aprendre molt dels francesos.

Preocupant va resultar, per l'excessiu narcisisme i aspectes endogàmics, la proposta de Cesc Gelabert, que sempre treballa amb totes les possibilitats i és en tots els grans esdeveniments. No valia la pena de presentar un gran espectacle de creació en lloc d'un perfecte i ben mil·limetrat treball basat en la tècnica i en totes les perfeccions formals?

Una cosa semblant podríem dir de l'esplèndida proposta de ballet del grup L'Anònima Imperial i Juan Carlos García, *Orfeo Concert o els èxtasis d'Orfeu*. La idea era extraordinària, la realització i els ballarins, de primera línia, però el director va voler imposar-se com a actor i supeditar-ho tot precisament al seu lluïment. Aquesta actitud, tan ingènua com sorprenent, demostra fins a quin punt es té una absoluta falta de sentit de la realitat per part dels nostres artistes, que ho tenen tot i més d'entrada i pensen que es poden permetre tots els excessos. De tota manera, els moments de barreja de dansa *kathak* amb el flamenc són un dels grans records del Fòrum.

I què es pot dir de *L'arbre de la memòria* de Comediants, que va tenir dret a ser al Fòrum al llarg de cent quaranta-un dies. Un tracte de favor potser excessiu. Les facilitats que té Comediants podrien ser motiu d'un estudi acadèmic, potser d'una tesi i tot. Se'ns informa que també varen ser presents a Guadalajara. No hi ha cap gran esdeveniment on aquesta companyia no hi deixi de ser. Ja sabem que varen tenir greus problemes econòmics, però al cap i a la fi com tantes i tantes empreses abans que ells que s'han arruïnat i han hagut de plegar, sales i companyies sense ajuda de ningú (recordem les recents desaparicions del teatres Melic i Artenbrut, i anant més lluny, de la Companyia Adrià Gual i el Teatre Estable de Barcelona, i un llarg i llarg etcètera). El resultat de tot aquest tracte de favor fou un espectacle, *L'arbre de la memòria*, ple de llocs comuns, repeticions d'anteriors troballes del grup, etc., i mentrestant Xarxa Teatre, la gran companyia de carrer de Castelló de la Plana, continua essent una gran desconeguda per al públic de Barcelona. Curiosament, sembla que Comediants va ser l'única companyia teatral de la Fira Internacional del Llibre de Guadalajara.

A banda d'això, pensem que l'aportació catalana més interessant, a part del molt elegant treball de Joan Ollé *La plaça del Diamant*, ha estat la d'Àngels Margarit amb *Urbs#1 / Càsting*, una reflexió important sobre l'espai urbà, sobre el moviment, sobre les relacions entre les persones. Una proposta a mig camí entre l'antropologia i l'espectacle de dansa pur. Margarit va partir del llibre de Manuel Delgado *El animal público* i va donar cos, espai i moviment a persones del dia a dia. Tal com Margarit declarava:

Una de les coses que volia fer era aquesta: començar amb una gent i anar-los coneixent, veient com ells mateixos s'anaven explicant com a persones i com a personatges a mesura que s'anaven sentint còmodes. I l'altra cosa que m'interessava era confrontar el llenguatge de la dansa amb un cos quan es mou sense utilitzar el llenguatge acadèmic, formalitzat, de la dansa. Perquè avui en dia la majoria d'oficis consisteixen a estar davant de l'ordinador i només moure els dits, però a mi tota la vida m'ha apassionat veure la gent quan és destra físicament en alguna activitat, fent el seu ofici. És molt bonic veure la gent fent una cosa que sap fer. Però també m'interessa la gent que només estira el braç fins

El rei Lear, de Shakespeare, dirigida per Calixto Bieito. A la foto Anna Ycobalzeta i Josep Maria Pou, que interpretava el rei Lear. Es va representar al Teatre Romea del 29 de juny a l'1 d'agost, dins la programació del Fòrum-Grec 2004.
(David Ruano)

a cert punt i no més enllà; aquella posició, el que aquell cos m'explica amb aquella forma a la qual arriba. Aquesta mirada també era una de les coses que m'interessaven. I la comunicació que s'establia entre gent que no es coneixia. I la confiança que, de sobte, es tenien entre ells, o amb mi. No crec que a *Urbs*, com a espectacle, hi passi res que sigui molt excepcional, però sí que és molt excepcional que passi.¹¹

Un comentari a banda mereixerien *Morir a Bagdad*, segons idea i dramaturgia de Josep Rodri, i la proposta excel·lent, dirigida per Pep Tosar, *Esquena de ganivet*, amb idea i dramaturgia de Miquel Àngel Raió i el mateix Pep Tosar. *Morir a Bagdad* va rebre un tracte absolutament discriminatori de la direcció del Festival de les Arts, i Josep Rodri va tenir la valentia de denunciar-ho quan, precisament, la direcció es volia fer seu aquest gran èxit. Si es va programar va ser gràcies a Toni Coll i Fila 7. Curiosament, l'espectacle dels artistes de Mataró, la Companyia Teatre per la Pau, va encaixar admirablement, més que cap dels altres, en les línies ideològiques de la part més interessant de la programació del Fòrum. No solament, segons el que denunciava Josep Rodri, varen tenir un tracte econòmic lamentable, sinó que el segon pati del CCCB es va

demostrar absolutament inadequat per a l'espectacle. De cap de les maneres, el marc del CCCB, amb la contaminació acústica de la música de les *boites* properes, era el que convenia a aquest gran ritual en què s'està convertint *Morir a Bagdad*. Rodri va denunciar aquests fets en la taula rodona de presentació de l'espectacle a la SGAE. Una vegada més el desinterès i el menyspreu dels responsables del Fòrum pels artistes de Catalunya es va posar en evidència. Per aclarir aquest aspecte, recollim un altre comentari de Juan Carlos Olivares:

L'experiment i l'anonimat no té cabuda en un muntatge colossal la màxima prioritat del qual és ser un èxit massiu i popular. Hi ha més Fòrum en un projecte com el *Super-Rowal* que va impulsar Marc Martínez que a la brillant *Celestina* que estrenarà Lepage. El Fòrum ha optat per l'acumulació i ha renunciat a la comunicació. La primera cosa se soluciona amb diners, contactes i una bona organització de l'agenda; la segona requereix un esforç més gran en temps, previsió, debat, coneixements i recerca pels racons de l'art i els seus amagats protagonistes. Possibilitats que no es troben al mercat sinó solament a la imaginació de qui vulgui veure, comprendre i compartir.¹²

Curiosament els dos espectacles catalans amb més capacitat de comunicació i emoció foren *Morir a Bagdad* i *Esquena de ganivet*, que resulta que venien d'un altre festival, concretament del de Sitges.

Tornant a l'estructura general del Fòrum, cal remarcar que s'hi han fet algunes crítiques que s'han de considerar; atès el to adequat i civilitzat del comentari. Una de les més serenes, al nostre entendre, fou la de Ramon Vilaró, que va iniciar-ne un balanç en complir l'esdeveniment cent dies, o sigui el 16 d'agost. Es preguntava Ramon Vilaró:

¿Quién pagará los platos rotos del escaso éxito del Fórum? El déficit de 17 millones de euros, un 5 por ciento del presupuesto total, es probable que recaiga en el sufrido contribuyente, aunque se habla de eventuales exenciones fiscales que, a fin de cuentas, es dinero que dejara de ingresar el Estado y, por tanto, tendrá menos para invertir. Y, en lo político, es muy posible que la idea del Fórum —con sus luces, más bien tenues, y sus sombras, goteras y grietas incluidas en el edificio triangular azul, el emblema del Fórum— acabará pasando factura política al eufórico alcalde socialista Joan Clos, cuyo modelo de ciudad no gusta a todos los barceloneses.¹³

Vilaró recollia en aquest mateix article les declaracions següents d'Olivares: «El Fórum ha sido pionero en un nuevo modelo de evento para el siglo XXI, cuando las "las expos" ya han quedado superadas en la era de Internet». Sobre aquest aspecte caldria dir-hi moltes coses. Potser se n'ha exagerat el triomfalisme i ja es dona el Fòrum de Barcelona com a model, quan segons ens explicava un polític important, convergent, val a dir-ho, la societat internacional de la qual depenen totes les Expos, i em sembla que també les Olimpíades, havia donat llum verda a aquest esdeveniment perquè els responsables de l'alcaldia anterior varen plantejar-ho una mica com a fet consumat. De tota manera, veurem què succeirà a Monterrey i quina és la continuïtat d'aquest tipus d'esdeveniments. En un cert aspecte, és molt inquietant que Barcelona dugui a terme grans programacions culturals, ordenacions urbanístiques i econòmiques només en cas d'exposicions universals, olimpíades, o en aquest cas el Fòrum. En relació amb això, Ramon Vilaró feia unes consideracions molt lúcides quan afirmava:

A los organizadores del Fórum hay que reconocerles la habilidad de haber incluido durante todo este periodo de 141 días que habrá durado el Fórum, casi todas las exposiciones, conciertos, conferencias y actos lúdicos celebrados en Barcelona. Todo ha llevado el sello Fórum, como si en el pasado esta ciudad, de gran oferta cultural, con o sin Fórum, hubiese sido una especie de desierto cultural. En definitiva, mucho Fórum y pocas nueces, aunque el tiempo decidirá si la idea ha sido válida.¹⁴

Entre les diverses opinions que ha generat el Fòrum, destaquem la del suplement «Cultures» (n. 125) de *La Vanguardia*, de Llätzer Moix, Enric Juliana, Carles Guerra, Eduard Molner i Jordi Balló, en què analitzaren amb una lucidesa especial diferents aspectes de l'esdeveniment. Per mitjà d'anàlisis, i especialment del treball excel·lent dut a terme per Llätzer Moix «Barcelona en el diván del Fòrum», han quedat en evidència els particulars i preocupants comportaments de la societat cívica barcelonina. Com molt bé analitzava Moix, el que de bon començament s'anomenava Fòrum Universal de les Cultures es va convertir en Fòrum Barcelona 2004. I, concretament, escriví que el Fòrum havia posat en relleu la iniciativa, l'ambició, el pragmatisme i la vocació crítica i social dels barcelonins, però també afirmà que havia desvetllat l'estufament, la desarticulació, l'escapisme i el sectarisme que té la ciutat, tant entre els que el varen impulsar com entre els que el varen lapidar. El diàleg sembla, doncs, més necessari que mai en el món i en la societat local. El Fòrum ens ha posat a tots en el divan del psiquiatre de la Història. Hem quedat tots una mica massa en evidència i s'han marcat actituds que potser no haurien d'haver estat tan descarades. Però com que el Fòrum ha estat tot ell una gran contradicció, potser haurà estat convenient i adequat que tots aquests fets succeïssin. Ara, doncs, és temps de reflexió i d'autocrítica. Atès que estem al divan del psiquiatre, l'autor d'aquestes línies es permetrà una confessió personal. A la primavera del 2004, en adonar-me que ningú no comptava amb mi per a cap acte del Fòrum, aprofitant una ocasió en què parlava amb un dels polítics més influents de la ciutat, li ho vaig comentar i vaig arribar a dir-li que jo ja havia acceptat de sempre que no es comptés mai amb els meus possibles serveis, però, atès que l'Ajuntament va tenir la gentilesa de dedicar-me una exposició al palau de la Virreina, em vaig atrevir a comentar que quedava una mica estrany i era contradictori que d'una banda se'm fessin tants honors i de l'altra no es tingués en compte cap dels aspectes culturals en què he treballat. Li vaig dir que ho feia en homenatge al gran periodista Josep Martí Gómez que repetidament ha comentat que el meu gran defecte és la supèrbia.¹⁵ Doncs bé, em vaig menjar l'orgull i vaig fer la proposició que acabo de dir: Aquest polític va dir que això no podia ser de cap manera, va treure una llibreta, s'ho va apuntar i va dir que molt aviat sabia alguna cosa positiva sobre aquest particular. Mai ningú no m'ha dit res més. Amb els companys de generació, amics, novellistes, assagistes, professors, vam parlar de les exclusions del Fòrum i tots ells em van dir que no hi anirien a cap acte com a resposta a tanta injustícia o tanta indiferència. I això que ells mai no havien dit res, no havien demanat de ser-hi. Suposo que la reacció natural és la ràbia i la reacció en contra, però jo no vaig voler caure en aquest joc de cap de les maneres. Hi vaig anar diverses vegades, vaig seguir els diàlegs, els espectacles i, pràcticament, totes les exposicions. I vaig acabar pensant que la ciutat era la que s'havia de beneficiar d'aquesta aportació i que calia trobar-hi sempre els elements positius. Fruit de totes aquestes experiències he escrit aquest article, i no hi he volgut tenir mai cap sentiment de venjança, ni cap sensació de rancúnia. Però el fet és que molta gent no hi ha anat simplement per raons a les quals nosaltres ens hem negat a fer-hi costat. Puc entendre aquesta actitud en tots els intel·lectuals

catalanistes que han estat deixats de banda, però preocupa molt que la gent de teatre hagi acudit tan poc a veure els espectacles i, molt especialment, que estudiants d'història de l'art amb qui he parlat, i als quals he consultat, molts d'ells no hagin vist pràcticament cap de les meravelloses exposicions del Fòrum.

És evident que hi va haver una campanya periodística contrària; per sort, com m'informen alguns periodistes objectius, *El Periódico* i *El País* abans de l'estiu varen començar a canviar de tàctica.

Quan el boca a orella va funcionar i la gent va començar a dir que el Fòrum tenia elements molt interessants, ja era massa tard. Els espectacles van durar poc i algunes exposicions tancaren abans que molta gent les pogués visitar.

Per totes aquestes raons trobem tan necessari i mestrívol el treball de Llàtzer Moix a què ens referíem, en el qual es poden llegir les següents preocupants consideracions:

Barcelona se ha pasado cinco meses tumbada en el diván del Fórum. Durante este período sus ciudadanos han hablado del evento con desenvoltura, con pasión, incluso por los codos. Y, al hacerlo, han hablado de sí mismos. Sus deseos, ideales, flaquezas y errores, también sus excesos y neurosis han quedado al descubierto.¹⁶

Gnawas d'Agadir (Marroc) van actuar del 17 de juny al 20 de juliol dins la programació dels espectacles de carrer al Recinte Fòrum.
(Toni Vidal)

Però Enric Juliana encara sap anar més enllà i analitza el tarannà de «gent rica i un xic *ensimismada*». Un prodigi d'ironia que volem també transcriure:

Y ahora, el lado tragicómico. Otro punto fuerte de los barceloneses ha sido siempre el punto medio. Una notable capacidad para generar equilibrios y ambigüedades. Incluso en las situaciones más difíciles, cuando Barcelona condensaba en sus calles las violencias del siglo xx, la ciudad halló la manera de atemperarse a sí misma. Será interesante constatar en los últimos meses, si después de estirarse en el diván, aquejada por males que nunca antes la habían acechado —males de gente rica y algo *ensimismada*— sabrá regenerar sus equilibrios internos, para volver a mirarse, orgullosa, en el espejo. Y es que la del Fòrum puede que haya sido, más que otra cosa, una crisis narcisista. Una parte sustantiva de la Barcelona hegemónicamente progresista se ha irritado al verse reflejada en un cristal excesivamente cóncavo. El progresismo barcelonés, hijo de un cruce intenso, como en ningún otro lugar de Europa, entre el Concilio Vaticano II y las corrientes marxistas, es de fondo católico, aunque no vaya a misa. Y el catolicismo de eco conciliar busca la santidad por la vía de la *autenticidad*. Ahí dolió el Fòrum, pensado para gustar.¹⁷

Parlem, per acabar, encara que sigui de passada, de les grans aportacions de les exposicions. Poques ciutats en el món hauran tingut acumulada tanta bellesa, aportacions estètiques tan grandioses en tan pocs metres quadrats i en un període de temps limitat. Xavier Barral, amb un gran encert, va anar analitzant els aspectes més importants de les exposicions i, sobretot, de les grans aportacions arquitectòniques del Fòrum. Barral destacava l'originalíssima aportació de Jean François Chevrier, que responia a «una idea i a una reflexió que Manolo Borja persegueix des de fa temps»,¹⁸ i que féu una memorable exposició que es presentà al MACBA, «Art i Utopia». Chevrier feia una «altra» lectura de l'art del segle xx. Curiosament contenia aportacions fins ara menystingudes. Per nosaltres, el fet de posar Antonin Artaud i Gordon Craig entre els creadors plàstics del segle xx resulta molt innovador i revolucionari. Com deia Barral, la nostra era «una ocasió única per veure a Barcelona una sèrie d'obres d'art que justifiquen per si mateixes, més enllà de la tesi que s'hi defensa, la visita al museu».¹⁹ Extraordinària, un exposició fabulosa en què s'aplegaren tots els genis del segle, en igualtat de condicions: Picasso igual que Rossellini (amb el seu film, emocionant i terrible, *Germania anno zero*); Paul Klee i Buster Keaton, etc. Agraïm que es mostrés a Barcelona aquesta «lectura» igualitària de totes les arts i de tots els llenguatges del segle xx. El fet, però, que es volgués explicar l'art de la primera meitat del segle passat, absolutament, amb l'única influència de l'*action restreinte*, de Mallarmé, ens va semblar arriscada, una mica ingènua, en el fons, i potser excessivament pensada en *clin d'oeil aux copains*. La proposta realment semblava molt atractiva, però els camins de l'art són intricadíssims i mai no és aconsellable de reduir-los a un sol element o personalitat.

També ens semblà molt enriquidora i valenta la proposta de Pedro Azara, a qui devem tantes i tantes mostres intel·ligents (com ara «La ciutat que mai no existí»). La seva exposició «La condició humana. El somni d'una ombra» resultava d'una bellesa corprenedora i, també, absolutament original, no tan sols per la quantitat d'obres inconnegudes que hi exposà, sinó perquè Azara les disposà d'una manera molt ben pensada, molt dialèctica. Ja era hora que algú posés Nonell, sempre massa oblidat a escala internacional, al costat d'un dels grans reconeguts per tots els mercats d'art, Toulouse-Lautrec. Azara va saber trencar, de manera molt lúcida, la mirada colonial. I posats a assenyalar elements prodigiosos, la seqüència dels diversos espais de l'exposició

ja era per ella mateixa un esclat de *poderío cultural*, com un amic castellà m'assenyalà: passar pel Museu de la Ciutat i després de travessar la plaça del Rei pujar les escales i entrar a la Capella de Santa Àgata, i després al Saló del Tinell, per enfrontar-te amb meravelles i obligar-te a reflexionar sobre el propi ésser, sobre el fet de sentir-te llançat en el món és una experiència extraordinària, inoblidable.

I la posada en espai de Wilson «La imatge del cos», al Museu Precolombí? Un altre veritable prodigi. I encara s'hi ha d'afegir «Festins, rituals i cerimònies», la meravellosa i inoblidable relació dels bronzes arcaics de Xangai al MNAC; la impressionant «El Cos i el Cosmos. Art escultòric del Mèxic precolombí»; i la mostra, convencionalment explicada, al nostre entendre, sobre «Confucius». El trencament de la mirada colonial podia anar-se esberlant amb totes aquestes exposicions: en aquest nivell, hi haurà un abans i un després.

L'exposició «Guerra i Pau» (Museu Picasso) fou també molt important, perquè s'hi van poder veure quadres inhabituals del gran malagueny. Però hi va mancar tota la teoria dels coloms de la Pau duta a terme per Picasso, i sobretot hauria calgut mostrar documents del treball del pintor del Consell Mundial de la Pau. Maria Teresa Ocaña, responsable de l'exposició, hauria hagut d'exposar alguns dels materials del Moviment de la Pau, uns materials que es troben, per cert, a Barcelona. Va ser molt interessant de poder veure exposats articles sobre Picasso d'Ilya Ehrenburg o dibuixos de Picasso a *Les Lettres Françaises*, i l'article d'Aragon titulat «Staline et la France» (12-19 de març de 1953). Però, no hauria estat també molt convenient de donar a conèixer el text sobre la pau, absolutament poc mencionat, que Picasso va pronunciar el dia 25 d'abril de 1949? El pintor va intervenir en la segona sessió del dilluns dia 25, a tres quarts de sis de la tarda, després d'haver-ho fet Pablo Neruda i abans de Louis Aragon. Presidí la sessió Ives Farge. Aquestes intervencions es feren en el marc del Congrés Mondial des Partisans de la Paix, que tingué lloc a la Salle Pleyel (Rue du Faubourg Saint Honoré).

Realment ha estat una gran ocasió perduda. Això de mirar sempre cap a l'estranger acaba creant situacions que generen molts inconvenients i, sobretot, molts provincianismes. Un interès especial tingué, per la seva originalitat, «La bellesa del fracàs, el fracàs de la bellesa» (segons concepte i realització de Harold Szeemann). Hi trobarem un altre cop Artaud i Craig. Ens va sorprendre molt la coincidència entre Jean-François Chevrier i Harold Szeemann. Aquest darrer homenatjant Wagner i les seves posades en escena, i el primer valorant al màxim Mallarmé, que no creia en l'estètica wagneriana i les seves solucions. Potser cal trobar en aquesta valoració de Craig i Artaud interessos dels *grands marchands* que necessiten posar nous valors en el mercat? El fet és que com a home de teatre caldrà agrair que hagi estat possible la valoració del món de l'espectacle i el tracte igualitari que ha rebut.

I encara cal destacar-ne les exposicions del Recinte. «Ciutats, cantonades», atractiva i reveladora, un treball admirable de Manuel de Solà-Morales, que al nostre entendre hauria hagut d'esdevenir el germen del Museu d'Arquitectura que, en alguns casos, hem demanat.

I «Veus», la més cara de les exposicions i, sens dubte, la més fascinant. Una mostra en què el català no figurava en el cd-rom amb què s'acompanyava el catàleg. Restarà instal·lada per sempre al Fòrum o en algun altre lloc? Seria un crim de lesa cultura que no continués. És un homenatge a la llengua, a l'essència de la nostra existència. Sens dubte, les exposicions, sobre les quals encara podríem parlar molt, va ser la més reeixida de totes les dimensions del Fòrum. No entenem

*El Recinte Fòrum, dins la programació d'espectacles de carrer, va acollir l'actuació dels acrobates Oulad Sidi Hmad Ou Moussa (Marroc), del 9 de maig al 18 de juliol.
(Toni Vidal)*

com no es va dur a terme l'exposició sobre art religiós que havia estat programada per al MNAC. Les raons que s'adduï per desprogramar-la resultaren preocupants. També resultà preocupant que una de les millors exposicions, la més ben trobada i estructurada, «Art i Utopia», no tingui encara catàleg.

I les aportacions arquitectòniques? Xavier Barral en parla de manera molt adequada. Sembla que ens canviaran una part de la ciutat, la part que hem guanyat a les aigües residuals.

Barral es refereix amb alta admiració a l'edifici Fòrum, de Pierre de Meuron i Jacques Herzog, un edifici atractiu i força funcional que, segons el gran crític, s'ha de convertir o ja s'ha convertit en un dels emblemes del Fòrum. Aquest edifici sembla tenir voluntat mediterrània per la buscada horitzontalitat, que s'oposa a la darrera tendència a aixecar torres i gratacels, pel seu joc de paral·lels i per l'homenatge al Le Corbusier més nostre, aquell que volia recuperar la fascinació del color a les façanes dels seus edificis. També sembla que el Palau Sant Jordi, construït en ocasió dels Jocs Olímpics del 1992, havia de ser el gran emblema d'aquell altre esdeveniment. De fet, ho és, però tots sabem que la torre Calatrava se'n va endur tot el protagonisme emblemàtic. Com ara el sorprenent edifici d'Agbar, de Jean Nouvel, arravatarà tot protagonisme a la Ciutat del Fòrum. Però no oblidem que la Ciutat del Fòrum no és el Fòrum que ens ocupa. Més interès

i capacitat de risc i de poderosa capacitat de disseny posseeix l'esplanada del Fòrum de Barcelona, de Martínez Lapeña-Torres Arquitectes. Rebé el premi especial de la Biennial d'Arquitectura de Venècia, en la secció curiosament anomenada «Hiperprojectes», es raonà la concessió en els termes següents: «Representa el cor de l'esforç col·lectiu que ha unit polítics, arquitectes i constructors per la creació d'un nou paisatge urbà en una instal·lació depuradora, aconseguint així reconciliar l'espai públic amb les infraestructures de la ciutat i amb les planificacions ecològiques.»²⁰ Totes aquestes consideracions ens plantegen molts interrogants. Quant al disseny, resulta altament atractiva, com un dia ho semblà *a priori* la plaça dels Països Catalans. Però, s'ha preguntat a algun dels dissenyadors de la magna plaça què comporta travessar-la un dia de molta calor a l'agost i a les tres de la tarda? Si passar per la plaça de l'Estació de Sants a l'agost és una tortura, a l'esplanada es multiplica a l'enèsima potència. Nosaltres estaríem més aviat d'acord amb l'admirat urbanista Josep Oliva, que afirmava que l'esplanada es convertiria en un desert, i deia que «resulta poc adient per al clima mediterrani». També afirmà, en relació amb el sector interior de la gran jugada urbanística, que «No s'hi veu una idea clara de ciutat que sigui generadora de vida urbana. Per començar, la distribució dels usos i la col·locació dels volums no són els idonis perquè en resulti una ciutat viva.»²¹

Contràriament, considerariem un gran encert el Centre de Convencions, de Josep Lluís Mateo, ja que ha cobert un dels grans dèficits de la ciutat. Un gran espai amb tècniques suficientment sofisticades per aixoplugar congressos de tota mena. És sorprenent que en cap dels comentaris que hem esmentat ningú no parli de Josep Anton Acebillo, la persona que fou el veritable inspirador de la magna reforma urbanística del Besòs. Per què se silencia tant aquest nom, en altres moments tan determinant? Josep Oliva s'hi refereix, de manera indirecta, quan escriu aquestes inquietants reflexions?:

No se segueix la línia urbana de definició d'espai públic però, sobretot, no es barregen usos ni se situen entremig d'habitatges, fórmula que s'ha mostrat eficient per tal d'assegurar la presència de gent al carrer. Aquesta és la manera de seguir l'esperit de la ciutat, que inclou fer front als reptes del món modern. En la zona ara edificada només hi ha alguns grans equipaments (Edifici Fòrum i Centre de Convencions) i edificis d'oficines. Més endavant, s'hi afegiran altres equipaments i vuit-cents habitatges en situació perifèrica, és a dir, que gran part de la superfície restarà absent d'ús residencial. Així no es fa ciutat. El Consorci del Besòs explica que els habitatges del Fòrum són la meitat dels de la Vila Olímpica, tot i que l'àrea d'intervenció és cinc vegades més gran que la del 92. Aquesta sola dada és ben il·lustrativa del fracàs urbà que pot representar aquest nou barri. Progrés urbanístic al Fòrum? Ben a l'inrevés, cal parlar de regressió.²²

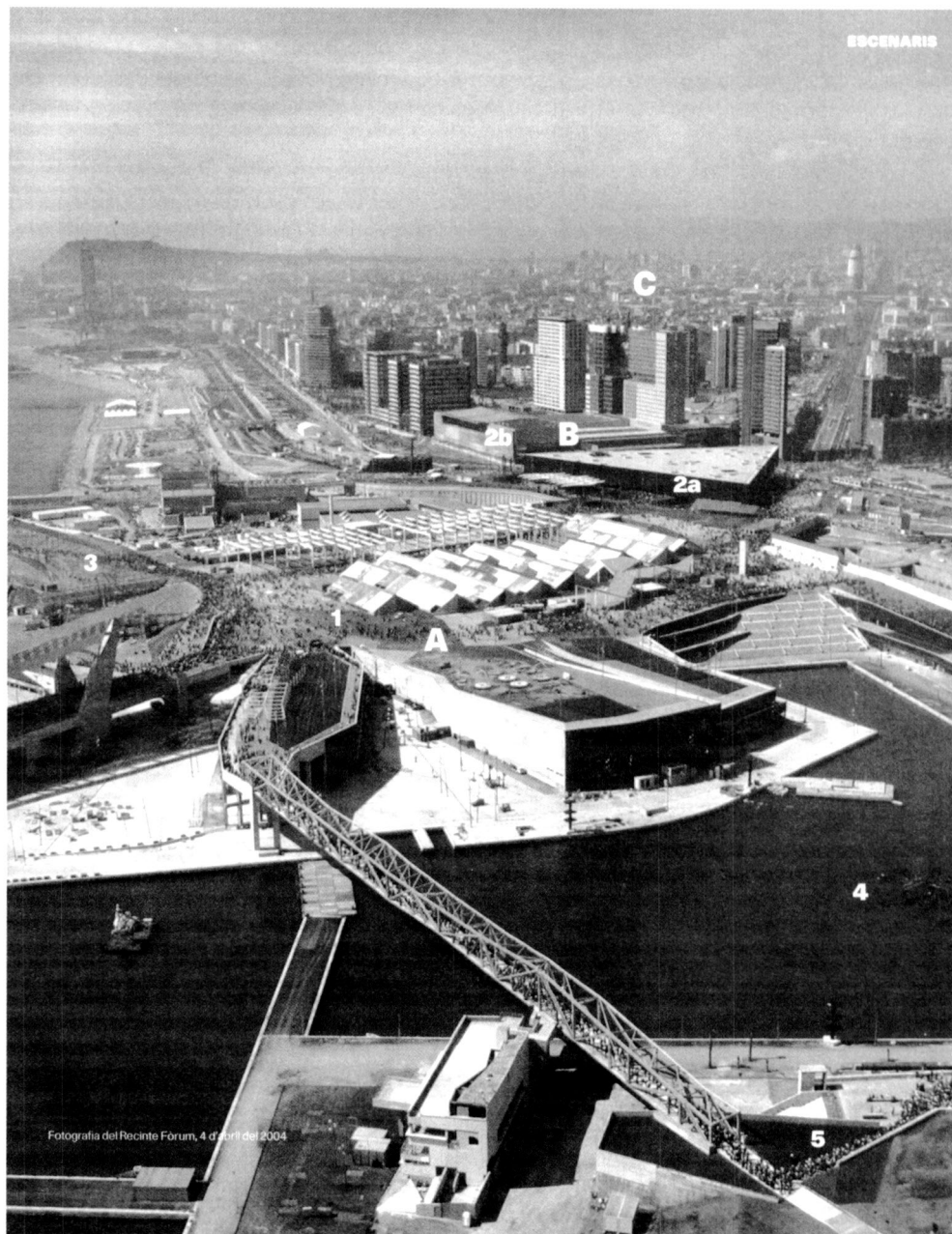
Comença a ser el moment d'acabar les nostres reflexions sobre un esdeveniment que s'ha caracteritzat per un seguit de contradiccions, de discòrdies, de desagradables acomiadaments, de concessions molt dubtoses al «tot s'hi val», com ho fou per exemple «La Nit del Cor» de l'11 de juliol. Però hi ha també fets inqüestionables. I sobretot: qui ha volgut acceptar les lliçons del Fòrum aprendrà a ser molt més humil i a obrir-se cap a l'Altre. Per a nosaltres fou una veritable lliçó d'humilitat veure l'espectacle de Théâtre Zingaro. *A priori* trobarem aquest espectacle massa formal i creiem que no resultava justificada la intromissió en el món místic tibetà de la teoria de cavalls d'aquest conjunt. Un deixeble de doctorat em va fer entendre l'última dimensió d'importància de la part tibetana. M'aconsellà de llegir alguns llibres i he de confessar que en fer-

ho he canviat tota la meua visió de l'espectacle. També Wilson ens va donar una altra lliçó d'humilitat en fer-nos conèixer la infinita epopeia del poble Bugis, al sud de les Cèlades. Un poema èpic de sis-cents mil versos del qual només en teníem notícia. També del descobriment de Mak Coppong i de l'escola interpretativa (per nosaltres absolutament desconeguda) que aquesta mestra representa.

D'una altra banda, malgrat que no som uns entusiastes de les últimes propostes de Peter Brook sobre qüestions africanes, ens va interessar, i fins i tot colpir molt, la manera tendra i sàviament suau d'apropar-se al gran escriptor de Mali Amadou Ham-Pâté Ba (1900-1991), un veritable pensador que pràcticament desconeixíem. A part del que va comportar poder admirar el mestratge de Bob Dylan, possiblement en el seu millor moment de maduresa, la increïble capacitat comunicativa de Khaled o l'emoió de tornar a sentir Maria Farantouri en *Oratorio. Canto general de Neruda*, creiem que va ser molt important d'accedir a espectacles d'alta bellesa formal i tècnica com fou *Miniatures*, de Jean-Christophe Maillot, un admirable exercici d'estil, la pura creació sobre l'espai pel plaer de crear, i de dominar, precisament, aquest espai. I, sobretot, l'aportació d'Elisabeth LeCompte, que va crear un espectacle sobre la *Fedra* de Racine que era l'apoteosi de tots els modernismes, sense deixar de seguir el text amb tot rigor. A la vegada, però, la gran creadora nord-americana anava més enllà en la gran conquesta de Tadeusz Kantor; la de controlar la molt sofisticada i acabada representació, i de poder-la canviar com volgués, suggerint i ordenant els seus comediantes a través d'auriculars que tots ells usaven. Per a nosaltres, d'alguna manera, el treball de LeCompte²³ complementava, o encaixava, com a mínim d'una certa manera, amb la proposta d'Àngels Margarit. La catalana lluitava contra la possibilitat del caos escènic. L'americana desestructura una proposta que de manera admirable es tanca en ella mateixa.

Sí, sí, hi ha hagut grans solucions urbanístiques al Fòrum. Encara que la majoria dels intel·lectuals barcelonins s'hi hagin posat d'esquena, pensem que sempre hi haurà la possibilitat que entre els joves sorgeixin alguns *adelantados* que recullin la majoria d'aquestes lliçons i les duuguin endavant, com va passar amb les exposicions de París del 1888 i del 1936 amb Claude Debussy i Antonin Artaud. És molt possible que trobem, que sorgeixi, una personalitat semblant d'entre els joves. Més difícil ens resultarà pensar que la Barcelona del futur els sàpiga i els vulgui escoltar. Mentrestant, pensem entre tots el segle XXI.²⁴ I també acceptem d'una vegada per totes l'existència de l'Altre d'igual a igual. El Fòrum, que tant va oblidar la dimensió intel·lectual del teatre, va tenir també l'encert de trobar una veu que va parlar de manera admirable sobre l'Alteritat. Ens referim a José Monleón:

Y, cada vez más, la globalización multiplica el número de solitarios de ese nuevo planeta, donde el Otro es, a la vez, más necesario y más temido que nunca. Jasón decidió, cuando Argo navegaba en busca del vellocino de oro, destruir una pequeña embarcación, cuyos remos turbaban el silencio de la noche. Luego, después del crimen, descubrió que eran gente amiga que se había acercado con el ánimo de darle la bienvenida. Pero Jasón no sintió por ello el menor remordimiento. Para un caudillo como él la muerte de un puñado de inocentes era mucho más justificable que la derrota por el ejercicio lógico de la confianza. Jasón no sabía que estaba actuando conforme a una ley política, sancionada por el orden internacional de comienzos del tercer milenio: el de la guerra preventiva, donde ni siquiera cuenta la mentira, pues se trata de evitar lo que, aun no existiendo, podría existir. ¿Qué importan los muertos frente a ese argumento? El Otro está ahí y hay que defenderse ante la posibilidad de que sea él quien nos ataque. Si luego, al conocerlo, al saber de su vida y las razones por

Fotografia del Recinte Fórum, 4 d'abril del 2004

Vista panoràmica del Recinte Fòrum i el seu entorn.

las que busca un lugar en el sol, descubrimos que nos es cercano, que es nuestro prójimo, nos zafamos de la contradicción manteniendo el recelo generalizado, reservando la excepción para lo conocido. ¿Por qué no aumentar, entonces, el conocimiento? ¿Quién es el Otro? ¿Por qué generalizamos su identificación con la de enemigo? ¿Por qué esa especie de «cosificación» que los borra —o incluso los reduce a una figuración de cadáveres, tendidos entre escenografías ruinosas— del censo de los humanos?²⁵

NOTES

1. ESCUR, Núria. «Salven las ideas». A *La Vanguardia*, 27 de setembre de 2004. P.4 de «Vivir en Barcelona».
2. GUMUCIO, Rafael; NUÑO, Ana. «Contra el Fòrum». A *Letras Libres*, n. 34, juliol de 2004. P. 30.
3. GUMUCIO, Rafael. *Op. Cit.* P.31.
4. OLIVARES, Juan Carlos. «Teatre melic». A *Avui*, «Quadern de teatre», 12 de juliol de 2004, p. 39.
5. MASSIP, Francesc. «A les trinxeres del Grec». A *Avui*, 4 de juliol. P. 19.
6. BARRAL i ALTET, Xavier. «Reflexions sobre el Fòrum 2004 (i 7)». A *Avui*, «Quadern d'Art», 12 d'octubre del 2004, p. 40.
7. Al número 43 d'ASSAIG DE TEATRE, es van publicar els articles: «*The children of Herakles*. Eurípides segons Peter Sellars», de Xavier Padullés (p. 275-279). També se'n va fer menció a l'entradeta de l'apartat «Escenaris i Ressenyes», (p. 239), de Ricard Salvat.
8. HAROTEGLEN, Eduardo. «Pasión fría (*La Celestina*)». A *El País*, 9 de novembre de 2004. Haro Tegen hi deia: «Una gran parte del fallo la tiene el decorado, que por sí es interesante y bello, móvil con buena maquinaria, pero que no tiene nada que ver con lo que sucede en escena y es glacial. Cualquier pasión se enfría. Creo que el Creador (así se titula en el programa) Robert Lepage tuvo más interés en la literatura picaresca española que en esta tragicomedia esencial; nunca creí que el público se iba a reír tanto con la muerte de Calixto, y con algunas otras situaciones trágicas, aunque luego lo compensara con grandes ovaciones, sobretudo para Nuria Espert.»
9. SAVARESE, Nicola. *Il Teatro al di là del mare*. Torí: Studio Forma, 1980.
10. MASSIP, Francesc. «Fent mutis pel Fòrum: la traca final». A *Avui*, «Quaderns», 27 de setembre del 2004, p. 39.
11. «A mig camí entre l'antropologia i la dansa. Àngels Margarit en conversa amb Manuel Delgado». *DDT (Documents de Teatre) número 03*. Barcelona: Fundació Teatre Lliure-Teatre Públic de Barcelona, octubre del 2004, p. 23.
12. OLIVARES, Juan Carlos. «Pa i Fòrum». A *Avui*, «Quadern de Teatre», 26 de gener de 2004. P. 26.
13. VILARÓ, Ramon. «Mucho Fórum para tan pocas nueces». A *Cambio 16*, n. 1.708, 30 d'agost de 2004, p. 9.
14. VILARÓ, Ramon, *Op. Cit.* P. 11.
15. MARTÍ GÓMEZ, José. «Salvat, ese hombre...». A *La Vanguardia*, «Nuevos episodios nacionales», 18 de juliol de 2003, p. 23. La cita exacta és: «Que es un soberbio no se puede negar, aunque él lo haya negado siempre: "Esos son valores de criterio subjetivo. He hecho teatro catalán de calidad cuando aquí

no se hacía nada. Y si cada año tengo que pasar una reválida y he de besar los pies a los que me han de conceder subvenciones, me niego a hacerlo. Si eso es ser orgulloso, lo soy"»

16. MOIX, Llàtzer. «Barcelona en el diván del Fòrum». A *La Vanguardia*, «Culturas», 10 de novembre de 2004.

17. JULIANA, Enric. «El mal de Barcelona es su deseo de santidad». A *La Vanguardia*, «Culturas», 10 de novembre de 2004.

18. BARRAL i ALTET, Xavier. «Reflexions sobre el Fòrum (2)». A *Avui*, «Quadern d'Art», 7 de setembre de 2004, p. 40. Els altres articles es publicaren al «Quadern d'Art» de l'*Avui* del 31 d'agost, 14, 21 i 28 de setembre i el 5 i 12 d'octubre del 2004. El 13 de juny de 2004 va publicar, també l'*Avui*, «Visca el Fòrum».

19. BARRAL i ALTET, Xavier. *Op Cit.*, p. 40.

20. BARRAL i ALTET, Xavier. «Reflexions sobre el Fòrum 2004 (i 7)». *Op Cit.*, p. 40.

21. OLIVA, Josep. «El Fòrum de la discòrdia». A *Avui*, «El Comentari», 8 de novembre del 2004, p. 32.

22. OLIVA, Josep. *Op. Cit.*

23. «Bugs Bunny diu Ser-o-no-ser. Elizabeth LeCompte entrevistada per Carlota Subirós». *DDT (Documents de Teatre) número 03*. Barcelona: Fundació Teatre Lliure-Teatre Públic de Barcelona, octubre del 2004, p. 50-61.

24. *El Fòrum: pensar el segle XXI. Barcelona. Metròpolis mediterrànea*. Monogràfic n. 4. Barcelona: Direcció de Corporació Comunicativa, 2004.

25. MONLEÓN, José. «El «Otro» en el teatro». A *Primer Acto*, n. 305. Madrid: octubre-novembre del 2004. P. 77.

ARTICLES CONSULTATS

BENACH, Joan-Anton. «Un regreso a las esencias». *La Vanguardia*, 29 de juliol de 2004.

AMIGUET, Lluís. «Clos me ha ofrecido el Fòrum: ya veremos». «La Contra»: entrevista a Antonio Carmona, alcalde de Lisboa. *La Vanguardia*, 30 de setembre de 2004.

SANCHÍS, Ima. «Presos y presas se aman por las ventanas». «La Contra»: entrevista a Elena Cánovas, directora de la Compañía Yeses. *La Vanguardia*, 14 de juliol de 2004.

HAUCK, Eric. «Empiezan tres Fòrum». «Desde Dentro». *La Vanguardia*, 12 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 7.

GARCÍA CLEMENTE, Pilar. «Objetos perdidos». «Desde Dentro». *La Vanguardia*, 13 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 5.

BARRANCO, Justo. «El Fòrum explora en un diálogo el papel del escritor en la sociedad». *La Vanguardia*, 14 de setembre de 2004, p. 32.

BARRANCO, Justo. «Barcelona, capital de las letras». *La Vanguardia*, 15 de setembre de 2004, p. 35.

RIUS, Cristina. «El reto de cada día». «Desde Dentro». *La Vanguardia*, 16 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 7.

VIVAS, Carles. «Capacidad innovadora». «Desde Dentro». *La Vanguardia*, 17 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 7.

- TORRES, Josep M. «Personas anónimas». «Desde Dentro». *La Vanguardia*, 17 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 7.
- ESCUR, Núria. «Buena obra, mala resolución». «El Balance». *La Vanguardia*, 17 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 2.
- ESCUR, Núria. «Asociaciones de varios países abandonan el Foro Urbano». *La Vanguardia*, 17 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 2.
- PEIRÓN, Francesc. «Ciudad de ciudades». *La Vanguardia*, 14 de setembre de 2004, secció «Vivir», p. 1.
- RODRÍGUEZ, Marino. «Festa Àsia presentará grupos musicales de China, Japón e Irán». *La Vanguardia*, 17 de setembre de 2004, p. 48.
- SABATÉ, Carles. «El Fòrum fa autocrítica». *Avui*, 21 de setembre del 2004, p. 37.
- HOSTE, Xavier. «Una pirueta per quadrar els comptes». *El Periódico*, 29 de setembre del 2004, p. 72.
- OLIVER, Josep. «¿Èxit econòmic? Sens dubte». *El Periódico*, 29 de setembre del 2004, p. 72.
- FRÉTARD, Dominique. «Pina Bausch trace le fil rouge de la vie contre la barbarie». *Le Monde*, 4 de juny de 2004, p. 29.
- PERRIER, Jean-Louis. «Bob Wilson, metteur en scène de "I La Galigo" aux Nuits de Fourvière». *Le Monde*, 8 de juny de 2004, p. 34.
- DARGE, Fabienne. «Le royaume en chatier du sorcier Brook». *Le Monde*, 2 de novembre de 2004, p. 20.

BIBLIOGRAFIA

- ALAY, Josep Lluís. *Historia de los tibetanos. De los orígenes al conflicto actual*. Lleida: Editorial Milenio, 2002.
- El libro de los muertos. De los antiguos egipcios (El primer libro de la Humanidad); El Bardo Thodol. Libro tibetano de los espíritus del Más Allá*. Traducció de Juan B. Bergua. Madrid: Ediciones Ibéricas, 1988.
- BLOFELD, John. *El budismo tibetano. Una guía práctica*. Barcelona: Ediciones Martínez Roca, 1970.
- TENSIN GIATSO (XIV Dalai Lama). *Un acercamiento a la mente lúcida*. Novelda (Alicante): Ediciones Dharma, 1984.
- MARTIN, Heinz E.R. *El arte tibetano*. Barcelona: Editorial Blume, 1977.